

HAKİKATİN HAKİKİLİK KRİTERLERİ ZAMAN DÜZLEMİNDE: RETROSPEKTİF YAKLAŞIMLARDA ‘KISIR DÖNGÜ’ SENDİROMU

Evez BAYRAMOV*

*“Sadece teori söyleyebilir ki, biz neleri gözlemliyoruz.
Uygulamada teorini test etmek mümkündür,
fakat uygulamadan teoriyi oluşturmaya giden yol mevcut değildir”*
Albert EINSTEIN

ÖZET

Çalışmanın amacı, hakikatin hakikilik kriterlerinin tarihsel düzlemde değişme, yenilenme sürecinin ve ona yaklaşımların retrospektif anlamda gerçeklik derecesinin sistematik tetkikidir. Araştırmada uygulanan metodoloji eklektik özelliklidir. Metodolojik yaklaşım konsepti postpozitivizm – hermenötika – ritorika üçlüsünün soruna yaklaşımda kısmi uygun tezlerinin sentezi temelinde oluşturulmuştur. Araştırmada hakikatin hakikilik kriterleriyle ilgili sorunlu durumların gerçek içeriği açıklanmış ve hakikatin ortaya çıkarılması yöntemlerinin sistematik şeması oluşturulmuştur. Bununla birlikte araştırma konusunun kendine özgü olması vâ ortak metodolojik konseptin bulunmaması çalışmaya belli sınırlılık getirmiştir. Çalışmanın özgünlüğü ve bilimsel katkısı metodolojik konseptin özgünlüğü ve araştırma konusuyla ilgili sorunlu durumların kavramsal genelleştirilmesinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hakikat, İnam, Verifikasyon, Felsefikasyon, Kriter, Teorik, Ampirik.*

ABSTRACT

Criteria of Validity of Truth in Time Plane: “Vicious Circle” Syndrome in Retrospective Sights

The purpose of the article is to research to changing and renewal of criteria of the validity of truth in time plane and grade of reality of truth in retrospective meaning. Methodology has an eclectic feature. The concept of methodological approach has formed in synthesis of partial adequate theses of trio of postpositivism - hermeneutics – rhetoric. Basic findings of the research are to explain to true content of problematic situations related to criteria of validity of truth and to form systematic scheme of methods of exposing of truth. Research subject is more specific and common

* Prof. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İktisat Bölümü (e.bayramov@aseu.az; e.bagirzade@gmail.com)

methodological concept is not existent. Originality of the research is consist of originality of methodological concept and conceptual generalization of problematic situation related to research subject.

Keywords: *Truth, Faith, Verification, Falsification, Criteria, Theoretical, Empirical.*

Giriş

Hakikatin aşkarlanması sorunu günümüzde de metodolojinin merkezi sorunlarından birisi olarak kalmaktadır. Sorunu derinleştiren temel özellik ortak metodolojik yaklaşımın bulunmamasıdır. Çeşitli paradigmatik yaklaşımlar, kendi çeşitlilikleri kadar da kavramsal genellemeler doğurmaktadır. Aynı içerikli olay çeşitli şekilde yorumlanmaktadır. Tabii ki, bu yorum çeşitleri hakikati uygun tasvir etme bakımından biri birinden ayrılmaktadırlar. İlginçtir ki, bu çeşitlilik onların güvenilirlik düzeyine etki yapmamaktadır. Çeşitliliğin “doğallığı” gerçekliğin kendisinin tabiatı ile açıklanmaktadır. Ama, örneğin fen bilimlerinden farklı olarak ekonomik gerçeklik varlık→mutlaklık şemasına tabi olmamaktadır. Gerçeklik anlamında ekonomik olgu hem “teorik”, hem de “zihinsel” yük taşımaktadır. Fikrimizce, oluşan durum daha fazla ‘olay neden başvermektedir?’ sorusunun değil, ‘olay nasıl başvermektedir?’ sorusunun öne çıkarılmasının oluşturduğu durumdur. Yani olayın mahiyeti değil, mevcutluk nedenleri araştırılmaktadır. Böylece de, hakikatin aşkarlanması bir sorun olmak itibarıyla arka plana atılmaktadır. Araştırma konusunun kapsamı aşırı derecede geniştir. Buna göre de bu makalede yalnızca sorunun bugüne kadar mevcut olan bir boyutu – hakikatin aşkarlanmasının kriterleri ile ilgili (metodolojik anlamda) sorunun doğru bir şekilde oluşturulması, onun teorik güncelleştirilmesi ve ilkin varyant gibi çözüm yollarının araştırılması konu edinmiştir.

1. Hakikati Arayış Özgürlüğü: İnam ve ‘Tecavüz’

Aslında hakikate olan inam ve hakikati arayış özgürlüğünün mevcudiyetiyle ilgili bugün yeteri kadar güncel olan sorun – kendi mahiyeti itibarıyla hakikatin belirlenmesi veya hakikilik kriterlerinin bulunmasına kadar olan sorundur. Tabii ki, eğer tek ve evrensel özellik taşıyan hakikatin ‘mevcudiyetinden’ söz ediliyorsa, o zaman hakikati arayış özgürlüğü konusunda konuşmaya bile gerek kalmaz. Evrensel düzeyde oluşan ve mahiyet itibarıyla neoliberal yaklaşımdan kaynaklanan ‘yabancı’ mahiyetli, yani neoliberalizmin dışında ortaya çıkarılan doğru, dürüst bilginin hakikat gibi kabullenilmesi sorunu mevcuttur. Sorunu güncel hale getiren temel mesele her bir toplumun kendi zihinsel özellikleri ve

gelişim önceliklerine uygun hedeflenen amaca değil, küresel güçler tarafından seçilmiş ‘yola’ biat ettirilmesidir. Bu durumda, yani ‘uygar yöntemler’le dayatma durumunda araştırma özgürlüğü olamaz ve olmamaktadır. Diğer taraftan, jeoekonomik kalkınma yöneyinin egemen konumlara sahiplendiği bir dönemde ayrıca ele alınmış bir ülkenin gerçeklik arayışı sürecinde özgür seçim olanakları bulunmamaktadır. Veya seçimin ‘iyi→kötü’ düzleminde değil, ‘kötü→en kötü’ düzleminde yürütmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, tek ‘doğru yolu’ seçmiş dünyaya entegre olunanların özgür seçim olanakları veya araştırma özgürlüğünden konuşmak anlamsızdır.

Hakikata veya dünyanın (küresel güçlerin) seçmiş olduğu yola inam hakikati arayış özgürlüğü ile fonksiyonel ilişkide olan kavramdır. Aslında, inam – hakikatin düşmanı değil ve bu bakımdan Friedrich Nietzsche ile mutabık kalmak mümkün değildir (Niçşe, 2003). Soruyu tamamen farklı bir şekilde oluşturmak gerekir: kiminse veya kimlerinse kendilerine has olan inamı mevcut olabilir ve hiç kimse bu hakkı onların elinden alamaz. Ama kimlerinse ‘inamının’ herkes tarafından (küresel toplum) benimsenilmesi doğrultusunda yapılan ‘tecavüz’ yalnızlıktır. O, hakikata değil, yalana, yanılmaya ve birçok durumlarda uydurmalara hizmet etmektedir.

İnam, hakikatten kaynaklanan, onunla nedensellik ilişkisinde olan ve sonuç itibarile, hakikatin uygun derkini kendinde ihtiva eden değerdir. İnamsız gelişim yoktur. Fakat, yanılmalara, yalnız değerlendirmelere dayanan inam Friedrich Nietzsche’nin gösterdiği inamdır.

Veya, hakikatin basitleştirilmesine yönelik ‘bilimsel’ tezlere dayanarak yürütülen araştırma sürecinde ortaya çıkarılan hakikata inam, artık patalojiktir, hastalıktır ve her neyse, kavramın gerçek içerği ile ilgili değildir. Örneğin, matematiksel mantığın kesinliğine olan inam yalnızca değindiğimiz türden inamdır. Şöyle ki, ekonomik sürecin rakamlarla ifade edilebilirliği hiçde o anlama gelmemektedir ki, sözügeden bütünlüğü matematiksel “hakikat” terimleri ile ifade etmek mümkün olmaktadır. Şöyle ki, çokyönlü, birbirine ters olan, amansız rekabet mücadelesi yürüten çeşitli amaçların, fikirlerin, menfaatlerin hareket tarzını ‘iki paralel hatt hiçbir zaman kesişemez’ türünden aksiomatik tesbit çerçevesinde yorumlamak mümkün mü?

Genellikle, mantıksal sonuç → hakikat → inam üçlüsünün doğru biçimde kavranışı bugün de sorun olarak kalmaktadır. Nitekim Françios Bacon’un metodolojik çerçevede uygulanan mantığın formel ve verimsiz rölüyle ilgili söyledikleri

bugün de kendi önemini korumaktadır: “... Şu an kullanılan mantık, hakikilik arayışıyla uğraşmaktan daha fazla, kendi temellerinde mevcut olan yanımları korumakta ve daha da güçlendirmektedir” (Bekon, 1972: 5).

Françios Bacon’un muhakeme tarzını devam ettirerek böyle bir sonuca varmak mümkündür ki, hazır teorik yapılar ve mantıksal şemalar malum bilginin (yani, artık mevcut olan) detaylandırılması, somut durumlarda onun yorumu için vasıta olabilir, fakat diğer taraftan yeni bilgi dediğimiz şey herhangi bir ciddi algoritmik temelde elde edilemez, yani, yeni bilgi onun için yenidir ki, onu malum bilgilerden ‘çıkarmak’ mümkünsüzdür.

Değindiğimiz özellik metodoloji ile ilgili ilginç ve ilginç olduğu kadar yaygın sonuca varmanı kaçınılmaz kılmaktadır. O anlamda ki, bilimsel idrakın istenen metodolojisi mümkün olanlar alanına istinatla tafsiye özellikli ilkeler, genel yasalar v.s şeklinde oluşturulmalı, aynı zamanda, gösterilmelidir ki, metodolojik ilke ve yaklaşımlar bilimsel idrak bakımından genel statüye ve zorunluluğa sahip değildir.

2. Hakikatin ‘Hakikilik’ Olgusu: Mutlak Olana Yükseliş Sorunu

Gerçekten mi hakikat gerçekliğin mutlak mahiyetidir? Bu soruya mevcut yaklaşımlardan hiçbirisi – ne analitik, ne de olgusal paradigma – kesin yanıt veremiyor veya makul yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır.

Konuyu karmaşık hale getiren temel özellik ‘su yaştır’ ifadesinin mutlak veya nisbi anlam taşımasıyla ilgili değildir. Bellidir ki, ‘su yaştır’ deyiminin mutlak hakikat olduğunu yeniden kanıtlamaya bile ihtiyaç bulunmamaktadır.

Sorun diğer bir düzlemde daha da karmaşık hale gelmektedir: Mutlak hakikat=mutlak bilgi özdeşliği mevcuttur. Tamamen bilimsel açıdan (özellikle de iktisat bilimi çerçevesinde) baktığımızda ise ‘mutlak bilgi’ denen şeyin mevcut olmadığı da bir gerçektir. İnsan dışında, aynı zamanda da sosyalleşen bireyin kendine özgü öyle bir olgu yoktur ki, sonlu, geçici olmasın. Aynı zamanda bilimsel bilgi her zaman kısıtlıdır, geçicidir ve nisbi özellik taşımaktadır.

Mutlak bilgi veya mutlak hakikat dediğimizde ise bilginin öyle bir içeriği düşünülmektedir ki, o, bilimin gelecek gelişim sürecinde inkar edilmemekte, tam tersine, daha da zenginleşmekte ve uygulamada kendini doğrulamaktadır.

Böylece, bilimde mutlak hakikat kavramı altında objeyle ilgili son haddi de kapsayan bilgiler düşünülmektedir. Bir nevi objeni kavramanın öyle bir optimal sınırına ulaşılır ki, bundan sonra onun dışında kalan bölüm kavramanın zorunluluğu bakımından ya önemsizdir, ya da kavrama için öyle bir şey mevcut değildir. Bize göre, bilginin nisbiliyi hatta o düzeydedir ki, bilim ‘yeni bilgiler üretmekle hakikata gittikçe daha yakın olan sonuçlar elde etmeye yöneliktir’ söylendiği anlamda kabul etmek mümkündür. Tarihsel deneyim göstermektedir ki, formel bilimsel tezlere (ayrı ayrılıkta hakikiliği kanıtlandığı taktirde de) istinat etmekle oluşturulan teorinin mutlak hakikat olduğunu iddia etmek yalnızlıktır.

Hakikiliği kanıtlanmış ayrı ayrı deyimlerin mevcudluğu, o anlama gelmemelidir ki, bu deyimler kavranılması istenen objenin tüm özelliklerini kapsamaktadır. Bu anlamda ‘kapsama’ her zaman kısıtlı özellik taşımakta, her zaman objenin bazı özelliklerinden soyutlanmakla gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi, değinilen durum ne hakikati, ne de bilgini mutlaklaştırmaya olanak tanımamaktadır. Hem hakikat, hem de bilgi nisbi özellik taşımakla belli zaman kesiminde gerçekliğin değişmesine uygun olarak içerik ve mahiyet değişikliğine maruz kalmaktadır. Tüm bunlarla birlikte mutlak hakikat gibi bilimsel açıdan temeli olan tek bir nesne mevcuttur: bilimin gelişimi hakikati aşkarlama tezliği ile doğrudan ilişki içerisindedir. Aslında, bilimin gelişimi de mahiyet itibarıyla hakikatin ortaya çıkarılması anlamında kabul edilmesi gerekir.

Böylece, mutlak hakikatle ilgili kendine has ikilem oluşmaktadır: eğer o mutlak tam ve kesin bilgi gibi ortaya çıkıyorsa, o zaman değinilen anlamda reel bilimsel düşüncenin sınırları dışındadır. Veya, eğer ebedi hakikatlerin toplamı şekliendirse, o zaman mutlak hakikat kavramının bilimsel bilgilerin temel türleriyle hiç bir alakası yoktur. Soruna tek açıdan yaklaşımın sonucu olarak oluşan ikilemin temelinde nisbi hakikatten ayrılarak herhangi bir bilgi türü ile özdeşleşme dayanmaktadır.

Bize göre, sorunun açıklamasında keskin diferansiyel yaklaşımdan yararlanılmalıdır. Örneğin, anlamsal veya sözdizimsel düzlemde bilimsel bilginin bir aşamadan diğerine, niteliksel olarak daha yüksek aşamaya geçmesi veya eski teorinin yerine yenisinin ortaya çıkması ve o ‘eskinin’ nelerise kendinde ihtiva etmesi hakikatin nisbi olandan mutlak olana yükselişi anlamına gelmemekte ve gelemez de. Genellikle bu deyim ekonomik anlamda bir önemi yoktur. Klassizmin neoklassizme, sonraki dönemlerde neokurumsalcılığa geçişi ekonomik gerçekliğin daha kesin ve detaylı kavranılması açısından ileriye dönük atılmış bir adımdır.

Fakat, bu durum hiç de nisbi hakikatin mutlak olan yaklaştığı veya ‘mutlaklaştığı’ anlamına gelmemektedir. Hakikat bilimin gelişimi sürecinde hiçbir zaman ‘ismi-ni’ değişmemekte ve nisbi kalmaktadır. Nisbilik, belirsizlikle doğrudan ilişki içerisindedir. Bilimin gelişimi belli somut zaman ve mekan çerçevesinde (ekonomide bu uzun vadeyi kapsamamaktadır) belirsizliğin kapsamını kısmi, az veya çok derecede kısıtlayabilir, fakat onu bütünlükte ortadan kaldıramaz. Önceki çıkış noktasına dönelim! Eğer, bilimde mutlak hakikat bilgilerin zaman düzleminde ötürülmesinde kalıtım ilkesine uyulması gibi kabul edilirse, bu artık sorunun çözümü değil, ondan ‘yakayı kurtarmak’ isteği veya ‘gizledilmesidir’.

Onu da hesaba katmak gerekir ki, nisbi hakikat kavramı genellikle bilmsel bilgilerle ilişkilidir. Bu kavramın mutlak anlamda mevcut olan olgularla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Mutlak hakikat, düşüncede kavram ve objenin aynılığı demektir.

Bilinmesi gerekir ki, ‘mutlak’ terimi bir çok hallerde nisbi hakikate de ait edilmektedir. Nisbi hakikat nitelik itibarile objektiftir, buna göre de somut zaman ve mekan çerçevesinde, yahut da somut anda nitelik bakımından mutlak adlandırılabilir neyse ihtiva etmektedir. Biz bu yorumun altının çizilmesinin ve hatta ‘istenen hakikat mutlak-nisbi nitelik taşımaktadır’ gibi deyimlerin ortaya atılmasına karşıyız. Değinilen bu yaklaşım o kadar yaygınlaşma yönelimi göstermektedir ki, beşeriyetin toplam bilgilerinde ‘mutlak olan’ın payının artması bile konuşulmaya başlanmıştır.

Yalnızlığın ortaya çıkmasını şartlandıran temel neden ‘hakikatin gelişmesi’ deyimine olan inançtan kaynaklanmaktadır. Hakikat gelişmez. Hakikat dinamik bir süreçtir ve doğal olarak, değişime maruz kalmaktadır. Gelişim ise ilkel olandan yüce olana doğru varlığın niteliksel bakımdan yeni bir aşamaya geçişi demektir. Hakikat ise ne ilkesel, ne de yüce değildir.

Diğer taraftan, önceden gösterdiğimiz gibi, kapsamı, yorum olanakları ve öngörüsül fonksiyonlarına göre eski teoriden nitelik bakımından ayrılan yeni teorisinin oluşması hiçte o anlama gelmemektedir ki, hakikat yenilenmekte, gelişmektedir. Hakikat yalnızca değişmekte ve bu ‘değişim’ kavramına eklemlemeler yapmakla onun mana yükünü yapay bir şekilde artırmanın önemi yoktur. Tam tersine, bu hakikat kavramının gerçek anlamına zarar verebilir. Böylece, ‘hakikat gelişmektedir’ gibi tesbitin ne hakikatin kendisiyle, ne de bilimle hiçbir bağlantısı yoktur. Bu yaklaşımı hakikatin objektiv-subjektiv bölgesüne de ait etmek mümkün-

dür. Böylece, mutalk = objektif denklemi bilimsel bilincin katmanları arasında kendi konumlarını hala korumaktadır.

Objektif hakikat kavramının marksist yorumu bilinmektedir. Bununla birlikte bazı ilginç noktalardan da kaçınmanı, onları görmezden gelmeyi taktir etmemekteyiz. Objektif subjektifin ters tarafında dayanmaktadır. Objektif olan subjektif olana bağlı değildir. Gerçek şekilde ve mahiyette mevcut olandır. Aynı zamanda hakikat nesnelere değildir. Buna rağmen olgusal paradigma, özellikle Haydekker hakikati varlığın şekli, nesnelere kendinde bulunan gibi taktir etmektedir (Gadamer, 1991; Gusserl, 1999). Özel ayrıntıya varmadan belirtmek isteriz ki, bu türlü yaklaşımların ‘kanıtlanabilme’ sorunu mevcuttur ve genellikle, toplumsal akıla has olanlar arasında gerçek anlam taşımamaktadır.

Demek, subjenin ‘objektifleştirilmesinin’, fikirde bulunanın, obje konusunda tamamen subjektif anlamda ileri sürülen tesbitin objektif hakikat gibi kabül görmesini gözlemlemekteyiz. Bize göre, hakikatin objektif-subjektif ayrımının yapılması yalnistir. Hakikat her zaman subjektiftir. Fakat nesnelleşen, gerçekliğe uyum sağlayan ‘objektifleşen’ subjektiftir. Bu manada, ‘objektif hakikat’ ifadesi anlaşılabilir kelime yığınından başka bir şey değildir.

3. Hakikat Arayışı: Galilei’nin ‘Faciası’

1607 yılında Keppler ilk defa olarak, Güneşte lekeler olduğunu iddia etti. Sonralar Galilei de bu kanaata gelmiştir. Kilise bunun aleyhine olmuş ve keşişlerden birisi Galilei’e söylemiştir: ‘Oğlum, Aristonun eserlerini oku, büyük ihtimalle o leke ya senin baktığın boruda, ya da gözünde olmuştur’ (İsmayılov, 2007: 9). Sıradan bir keşişin ‘bulunan şey hakikattir mi?’ sorusuna yaklaşımında aslında hakikati aşkarlama sürecinde en az üçlü doğruluktan emin olmanın zorunluluğu ifade edilmiştir. Yani, değinilen süreç düşünce → araç → obje üçlüsünün belirttiğimiz sırayla devam etmesini, aynı zamanda da ters ilişkinin rasyonel yorumu olmasını talep etmektedir. Üçlü arasındaki bağıllık nedensellik bağıllığıdır. Bunun dışına çıkmak belirsizliğe yönelmek demektir. Böylece, yalnızca nedensellik bağlamında ortaya çıkarılan şey hakikat olabilir.

Fonksiyonel nitelikli karşılıklı keçiş, aslında nedenselliğin doğurduğu niteliktir, onun türemesidir ve belirsizliğin bütünlükte sistem düzeyini kapsadığı ortamda onun, yani nedenselliğin ortaya çıkarılmasının görünüş şekli gibidir. Diğer taraftan, son amaca ulaşma üçlünün ilk iki unsurunun, arayışın taleplerine uyguluk derecesi ile doğrudan bağıllıdır. Yani sağlam düşünce, gerçekliği kanıtlanmış

teorik bilgilere dayanılarak oluşturulan rasyonel düşünme ve arayışı verimli yapabilecek bir araç – metodolojik temel, aynı zamanda da dayanılan kriterin gerçekliği ciddi önem taşımaktadır. Böylece, düşünme, aracı kullanmakla kavranılması istenen objeyle ilgili gerçekliği aramaktadır. Diğer ifadeyle, objenin gerçek varlığını kendi süzgecinden geçirerek kendine özgü görüş oluşturmaktadır ki, bunu da belli şartların mevcudluğu ortamında gerçeklik gibi kabul etmekteyiz. Aynı zamanda, adigeçen ‘süzgeç’in gerçek durumu veya deliklerinin büyük veya küçük oluşu gerçekliğin süzülerek hakikata dönüşmesinde hiç de az önem taşımamaktadır. Aslında, her birşey ‘süzgeç’in hareket tarzına, zaman bakımından ‘çalışma’ yoğunluğuna, kavranılanı tüm detayları ile kendinden geçirebilme becerisine bağlıdır. Bu anlamda, hakikat olgusunun objeye bağlı olmadığını ve tamamen düşünmenin ürünü gibi ortaya çıktığını görememek, anlayamamak mümkün değildir. Yalnızca bu anlamda önceleri de gösterdiğimiz gibi hakikatin objektif → subjektif ayrımını basit yanlıgı gibi gözden geçirmek mümkündür.

4. Hakikilik Kriterleri: Retrospektif Özet

Bilginin hakikiliğini, hakikati yanlıgı ve hatalardan ayırmaya olanak tanıyan nedir? Diğer ifadeyle, bilginin gerçeklik derecesinin ölçüm birimi – kriter kavramının anlamı nedir? ‘Kriter’ terimi yunanca ‘kriterion’ sözcüğünden alınmakla, nelerin ise değerlendirilmesi, belirlenmesi veya çeşitlendirilmesini yapmak için kullanılan belirti anlamına gelmektedir.

Gerçeklik kriteri, bilginin gerçekliğini kanıtlayan ölçüttür. Demek, bu açıdan baktığımızda kriterler değişmez, kalıcı anlam taşıyan ölçüt gibi ortaya çıkmaktadır. Ama bu açıdan da ortaya bir çelişki çıkmaktadır. Örneğin, böyle bir durumda diyalektikle ne yapmalı? Veya, Heraklit bile her şeyin aktığını, değiştiğini söylemekteydi. Eğer durum böyle ise, o zaman bilgilerimizin ölçüt birimi nedir?

Eski kuşkucular (skeptikler) bile kriterin bu anlamda kavranılmasının çelişkiye yol açtığını göstermişler. Onlara göre sorunun bu şekilde ele alınması sonsuz regresyon paradoksunu ortaya çıkarmaktadır. Ampirik yazıyordu ki, tesbitin hakikiliğinin kanıtı amacıyla her hangi bir hakikat kriterini kabul etmek zorunludur. Aynı zamanda, o kriterin hakikiliği diğer bir kriterin temelinde kanıtlanmalıdır. Böylece, sonsuza kadar uznan bir aktüel zaman sıralaması ortaya çıkmaktadır.

Aristo, çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışarak, yazıyordu: “Hiç de tüm tasavvurlar hakiki değildir” (Aristotel, 1983: 356). O hakikati yalandan ayırmak için

ise kriter gibi çelişkisizlik yasasından yararlanmaktaydı. Aynı ilişkide ve aynı zaman aralığında inkar ve tastik hem gerçeklik, hem de yalan olamaz. Yani öyle şeyler var ki, onlar aynı zamanda hakikat veya yalan olamazlar.

Diğer bir çelişki – “yalancı çelişki” – de mevcuttur (Epimenid, Evbulid). Çelişkinin kısa özeti şöyle: Ben avukatım ve diyorum ki, tüm avukatlar yalancıdır. Bu hakikattir, yoksa yalan? Eğer, ben avukatımsa ve diyorsam ki, tüm avukatlar yalancıdır, o zaman ben de yalancıyım. Çünkü ben de avukatım. Eğer ben yalancıyımsa, o zaman söylediğim, yani ‘tüm avukatlar yalancıdır’ ifadesi gerçektir. Ama ben avukat gibi gerçeği söylemekteysem, o zaman hiç de tüm avukatların yalancı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yani, en az ben (tüm avukatların arasından) yalancı değilim. Böylece, “kısır döngü” sendromu ortaya çıkmaktadır: Eğer ben yalan söylemekteysem, o zaman yukarıdaki tez üzere hakikati söylemekteyim. Fakat, eğer ben tez üzere hakikati söylemekteysem, o zaman ben yalan söylemeliğim.

Çelişkinin anlamı odur ki, biz soruna yaklaşımda hakikat kriterini ifadenin kendisinde görmeğe ve böylece de fikrin gerçekliğini o fikrin kendi içeriği ile kanıtlamaya çalışmaktayız. Ama araştırmalarımız göstermektedir ki, “yalancı çelişki” hakikat kriterlerinin tarihsel arayışı sürecinde önemli rol oynamıştır. Çelişki bugün de kendi güncelliğini korumaktadır. Şöyle bir rivayet var ki, Eski Yunan filozoflarından Filit Kosskiy çelişkiyi çözemediğine göre intihar etmiş, diğeri Diodor Kronos ise çelişkiyi çözemediği sürece yemek yemeyeceğine ant içmiş ve açlıktan ölmüştür.

Yeni Çağ felsefesi sorunun ele alışı bu veya diğer dercede Aristonun düşünceleriyle ilişkilendirmektedir. Rene Descartes (Spinoza, Leibniz) yazıyor: “Akıl istenen durumda kullanılabilen evrensel bir araçtır” (Dekart, 1950: 410). Spinoza da yazıyor ki, ışık kendi kendini ve onu çevreleyen karanlığı açığa çıkardığı gibi, hakikat de hem kendi kendinin, hem de yanılmanın ölçütüdür (Spinoza, 1957). Hakikat kriterinin bu sıradan olanlar çerçevesinde anlaşılması genellikle düşünmenin mantıksal gücüne olan inamdan ve onun hakikati doğru anlama imkanından kaynaklanmaktadır. Tabii ki, bu yaklaşım düşünmenin uydurmalar alanında yanılmalarına karşı çok güçlü duruşa sahiptir. Hiss edilenin ve düşünülenin aşikarlığı hakikatin tesbitinde önemli rol oynamakta, fakat onun tek kriteri rolünü oynamak imkanında değildir. Aşikarlık ve aydınlık bilincin subjektif hali olmakla daha esaslı bir “şeye” dayanmak zorundadır. Aynı zamanda bu yaklaşım hem de inama bağlıdır. Aydın ve aşikar düşünülenin gerçek olduğuna bağlı olan inama! Bu anlamda da gösterilen bakış çerçevesinde hakikatten uzaklaşma her an başvirebilir. İnam, bilinçli kavramanın subjektifliğinden kaynaklanmakla, çoğu

hallerde yanılmalara yol açmaktadır. Hegel ise “Ne akıllıdır, o gerçektir ve ne gerçektirse o akıllıdır” söylemekteydi (Gegel, 1993: 68). Hakikat ve onun kriterleri entellektüel sezgide aktarılmaktadır. Rene Descartes metodunun ilk yasasına göre aydın ve açık şekilde kavranılan ne varsa onu hakikat gibi kabul etmek gerekmektedir. Ve bu kavramda herhangi bir kuşkuya yer olmaması gerekir. Sezgi (hakikatin kriteri gibi) ise zihinsel açıklığın durumudur. Görüldüğü gibi, yaklaşım tarzı mahiyet itibarıyla “yalancının çelişkisi”nden o kadar da ayrılmamaktadır. Yani çelişkide kriter gibi fikrin kendi içeriği ele alınmakta ise burada akıl ele alınmaktadır. Şöyle ki, o kendi kendinin avukatı gibidir. Yani düşünme ile elde edilen bilginin hakikiliği, düşünmenin kendisi tarafından denetlenmektedir.

Alternatif yaklaşım sensualistler tarafından ortaya atılmıştır. İdealist sensualizm hakikiliğin dört kriterini ileri sürmektedir:

- Hissetmenin parlaklığı veya alacakaranlığı: Bu yönde yapılan dercelendirme tamamen subjektif mahiyettedir ve dayanıklı değildir.
- İntersubjektiflik (aynı zamanda bir kaç insan tarafından aynı içerikli hissetme): Tarihsel deneyim göstermektedir ki, bu kriter de esaslı değildir. Şöyle ki, hatta büyük çoğunluk tarafından kabul görülen şey hakikat olmayabilir.
- Hissetmede mutabık kalınması: İkinci kriterin yetersizliği ile doğrudan ilişkilidir. Eğer, büyük çoğunluk neleri ise hakikat gibi kabullenmişse, demek ortada belli bir mutabakat vardır.
- Üçüncü kriterin devamı gibi ele alınmaktadır: Hiç de çoğu mutabakatlar hakikat olmamakta, yalnızca o mutabakatlar hakikattir ki, onlar basit, gözlemlenebilen ve rahat benimsenilendirler. Bu tez sonralar “düşünmenin kanaat ilkesi” adını almıştır. Böyle “kanaat” iki türde olmaktadır: objektif olarak kanıtlanan ve tamamen subjektif! İlginçtir ki, Georges Berkeley subjektif “kanaatin” taraftarı olmuştur (Berkli, 1978).

Tüm bunlarla birlikte, göstermek gerekir ki, bu kriterlerin temel yetersizliği onların subjektif karakterinde, hakikatin objektif ölçütü gibi hareket edebilme imkanlarının yokluğundadır. Klasik konsepte daha yakın duruş sergileyen Kant (1965) gösteriyor ki, bilginin içeriğine yaklaşımda hakikatin tek kriteri olamaz. Bu bakımdan da o sadece yoktur. Yalnızca bilginin şekline yaklaşımda belli kriterler bulunabilir. Ve bunlar da mantığın zorunlu ve genel yasaları olacaktır. Bu yasalara ters olan ne varsa, hepsi yalandır. İleri sürülen kriterlerin temel noksanı odur ki, mantığın şekillerine uygun gelen öyle bilgi bulunabilir ki, o, kendi kapsamıyla çelişkili olsun. Diğer ifadeyle, mantık belli bir deyim veya tezin yalnız-

ca yalan olduğunu ortaya çıkarabilir, onun hakikiliğini değil. Immanuel Kant'a göre, kriter gibi, aynı zamanda bilimsel tezlerden (kavramlardan) alınan sonuçlar kullanılabilir. Böylece, verilmiş kavramdan elde edilen hakiki sonuçlar ne kadar fazlaysa, onun objektif gerçeklik belirtileri de bir o kadar fazladır.

Ne yazık ki, şuan hakikatin kriterinin belirlenmesi sorunu hala da kendi çözümünü bulamamıştır. Başarısızlığın nedenler toplusunun ana hattı, soruna yaklaşımda sistemlilik açısının arka planda tutulmasından geçmektedir. Şöyle ki, gerçeklik tüm en küçük detayları ile birlikte sistematik karakter taşımaktadır. Gerçekliğin doğru kavranmasına imkan verecek kriter de o sistematiklikten kaynaklanmak zorunda, onunla determine olmak zorundadır ki, olay ve süreçlerin derin katlarında cereyan eden, sonuç itibarıyla kavranılması talep olunan mahiyeti oluşturan “yaratıcı” mekanizmaları ortaya çıkarmak mümkün olabilsin. Bu manada, hakikatin kriteri arayışında, ilk önce şeylerin kendi mahiyetinden hareket etmek, yani ‘gerçeklik şeyin kendindedir’ gibi deyimlere dayanmak yanlıştır. O anlamda ki, o mahiyet kendi kendinin kriteri gibi ortaya çıkmakla yanılmanın kapsamını önemli derecede genişletir. İkincisi ‘hakikat fikre mahsus bir olgudur’ deyiminde ise kriter niteliğinde fikrin (kavrama) kendisi dayanmaktadır. Üçüncüsü, sorunun bilgiler sistemi çerçevesinde, yani tamamen teorik düzeyde çözümüne çalışmak, en az hakikatin dinamik karakteri bakımından yalnışlıktır. Sorun teorik çerçevenin dışına çıkmadan çözülemez. Diğer ifadeyle, hakikatin kriterinin belirlenmesinde konulan “yasak”ları aşağıdaki teze ifade etmek mümkündür: Neyinse kanıtı sürecinde o “ne isenin” kendinden (fikir, düşünme, şey, teori) yararlanmak yanlıştır. Araştırmalarımız göstermektedir ki, değinilen “yasaklar” a aldırılmaz yaklaşım önemsiz sonuçlara, çeşitli paralogizmlere götürür.

Teorik çerçevenin dışına çıkmak, bilgilerimizin “orjinalle” uygunluğunu test etmek yönünde ilkin çaba Alman klasik felsefesinde kendine yer bulmuştur. Hegel ruhun faaliyetinin gerçeklikle ilişkisine dikkati çekmiş, fakat uygulama tamamen ruhi faaliyet gibi değerlendirilmiştir. Ona göre, madde kendi kendine gelişen ruhun yalnızca dışı vurumudur. Immanuel Kant yazıyor ki, hakikatin genel maddi kriterinin olması mümkün değildir, hatta bunu çelişki bile adlandırmak mümkündür. Zira bir objeye yaklaşımda hakiki olan bilgi, diğerine yaklaşımda yalan olabilir. Yani istisnasız tüm şeylere yaklaşımda tesbitin hakikiliğini test etmek mümkün değildir.

Uygulmanın hakikatin kriteri niteliğinde kesin kabulü marksist felsefenin ürünüdür. İnsan yalnızca uygulamada hakikati, yani kendi kavrayışının gerçekliği uygunluğunu kanıtlaması gerekir. Objektif hakikat konusunda marksist bakışın

mahiyetini şöyle ifade etmek mümkündür: Objektif hakikat kavramı insan fikrinin içeriğini ifade etmektedir ki, o da ne subjeye, ne insana, ne de insanlığa bağlı değildir. Ama bu hiçde ‘objektif hakikat objektif dünyanın unsurudur’ anlamına gelmemektedir. İnsan bilgisini ifade etmekle o subjektif şekilde kendini göstermektedir. Fakat o insan bilgisini bu subjektif şekil açısından değil, onun objektif içeriği bakımından ifade etmektedir. Yaklaşımın iç mantığından hareket edersek, o zaman şöyle bir durum ortaya çıkacaktır ki, insan kendinin kavrama faaliyetinde mantıksal yapıları tekce hissi dünyasıyla değil, aynı zamanda onun dışında bulunan objektif dünya ile ilişkilendirmek kabiliyetindedir. Yalnızca bu açıdan uygulama kavramı önemli yer tutmaktadır. Uygulamanın bilgilerin objektif dünya ile kıyaslanması ve birleştirilmesi yönümlü rolü, bir taraftan objektif dünyanın belli özelliklerini ortaya çıkarmak yoluyla kavramanın objektif nesnesini oluşturan maddeyle ilgili faaliyet, diğer taraftan da kavrama subjesini oluşturan faaliyet gibi ortaya çıkmaktadır.

Nesnelerin, madde dünyasının niteliği, onların “ne” olduklarıyla ilgili yürütülen mihakeme yalnızca o özelliklere dayanmaktadır ki, o özelliklerde nesnelerin niteliği kendini göstermektedir. Aynı zamanda her hangi bir nesnenin özelliğini onun diğer nesnelere karşılıklı etkisiyle ortaya çıkarmak mümkündür. Nesnenin hangi özelliklerinin ortaya çıkarılması da yalnızca bu etkinin özelliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, marksist bakışa göre bilimsel bilginin yalnızca o sonuçları hakikattir ki, onlar uygulamada kendini kanıtlamaktalar. Uygulama bilginin sınırları dışındadır, objektiftir, zira kavramaya, bilince veya subjenin hissi kavramasına bağlı değildir. Uygulama ikili karaktere sahiptir. Bir taraftan, madde dünyasına ait olmakla, onun yasalarına dayanarak faaliyettedir. Diğer taraftan, uygulama, oluşan gerçek dünyayla ilgili bilgi, bu dünyanın yasalarıyla denetlenir.

Uygulamayı marksizmin sunduğu şekilde veya ideal kriter gibi değerlendirmek yalnızdır. Buna göre de, ilk önce uygulama – eğer mutlak kriter gibi değerlendirilirse, o zaman çoğu bilimsel bilgilerin otomatik şekilde “mutlak”laşması ortaya çıkabilirdi. Ve bu durum, tabiat ve toplumun gelişimiyle çelişki oluştururdu. Bu manada, uygulama gerçekliğin görece karakterli kriterlerinden biri niteliğinde kabul edilebilir. İkincisi, uygulama zaman itibarile sınırlıdır. O, yalnızca “şimdi”nin veya “şimdi”nin her hangi bir “bu anı”nı kapsamak iktidarındadır. Onun ne geçmişe, ne de geleceğe doğrudan aitliği bulunmamaktadır. Üçüncüsü, uygulama bilimsel tezin, hipotezin v.s hakikiliğini, hemen test etmek imkanına sahip değildir. Bunun için belli bir zaman aralığına ihtiyaç vardır. Dördüncüsü, uygulamanın çerçevesine sığmayan (geçmişe veya geleceğe ait olan) öyle bilimsel tezler mevcuttur ki, örneğin insanın yaratılışı veya global metasistemin oluşması

gibi, onun tarafından test edilmesi mümkünsüzdür. Sayısız bu türlü örnekler sırlayabiliriz. Fakat söylenenler tam şekilde kanıtlamaktadır ki, uygulamayı marksist idealleştirme anlamında kriter gibi kabul etmek mümkün değildir. Onu, yani uygulamayı tamamen bilimsel açıdan hakikatin kriteri veya bilimsellik derecesinin kanıtı gibi iki temele dayanmakla açıklamak mümkündür:

- Uygulamanın çelişkisizliği, yani mantıksal kavrama yasalarına uygunluğu;
- Hakikatin kuşku doğurmayan bilimsel olgulara uygunluğu.

Bu iki boyut uygulamanın mutlak objektiflik karakterine (marksist ekolde söylendiği gibi) yeteri kadar “gölge” salmaktadır. Yani uygulamanın teorik bilgilerle sıkı bağılılığı ikincisinin dominantlığı durumunda oluşmaktadır. Bu boyut sosyal bilimlerde, özellikle de iktisatta daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. “Teorik “ yükü olmayan olgu bilimsel olgu olarak ele alınamaz.

Popper yazıyor ki, uygulamada yalnızca singulyar deyimler test edilebilir. Evrensel tezlerin (bunlar bilim yasalarının oluşturulmasında kullanılır) hakikiliğini test etmek uygulamanın olanakları dışındadır. Deneyler teorinin hakikiliğini değil, yalan olmasını ortaya çıkarabilir. Fakat, Lakatos ve Kun kanıtlamışlar ki, teorinin deney sonuçlarıyla kıyaslanması daha karmaşık bir prosedür olmaktadır (yani Popperde o çok basit bir şekilde ele alınmaktadır) (Kun, 1977; Lakatos, 1995). Onlara göre uygulama bazı durumlarda teorinin hatta yalnızlığını bile tesbit edemiyor, çünkü kendi üzerinde daha derin teorik nedenlerin etkisini hissetmektedir.

Böylece, modern bilimsel metodolojide daha bir sorunsal durum oluşmuştur: Bir taraftan, bilimsel bilginin hakikiliğinin kesin kriteri gibi Bekon-Marks yaklaşımı – uygulama ciddi şekilde eleştirilir, diğer taraftan hakikatin diğer şartlarının arayışından imtina edilmektedir.

Buna rağmen bilimsel idrakın gelişim hızına paralel olarak uygulama daima gelişmekte, derinleşmekte ve zenginleşmektedir. Hakikiliği kanıtlanmış ve bilimsel statü taşıyan bilgilerin gelişimi bilim ve uygulamanın ayrılmaz vahdetini ortalığa çıkarmaktadır. Gösterilen kural (eğer böyle söylemek uygunsa) daha çok fen bilimlerine hastır. Bazı yazarlar onu sosyal bilimlere de ait etmektedir (Denisova, 1997: 89). Bize göre, bu kural sosyal bilimlerde yalnızca haller çerçevesinde, diğer ifadeyle kısa zaman aralığında ortaya çıkan yönelim niteliğinde kendini gösterebilir ve göstermektedir. Bu açıdan da hakikat kriterlerinin tüm özeti vermek için diğer yazılarımızda değindiğimiz bazı yaklaşımlar üzerinde yü-

zeysel bakışı uygun hesap etmekteyiz (Bayramov, 2007). Şöyle ki, XX. yüzyılda hakikat kriterleri iki felsefi ekol – neopozitivizm ve postpozitivizm – tarafından önemli sorun niteliğinde ele alınmıştır. Kısaca olarak söyleyebiliriz ki, neopozitivizm hakikatin ikili kavramını ileri sürmektedir:

- Deyimin (tezin) hissi verilere veya “olgu”ya uygunluğu,
- Deyimlerin karşılıklı mantıksal mutabakatına varılması.

“Olgu”nun idraki kategori gibi neopozitivist anlamı şöyledir: Olgu, mantıksal düşünen bilincin konusu olabilecek herşeydir! Olgu, subjenin bilincinin bu veya diğer durumu veya değişmesidir. Olgunun ayrılmaz özelliği, onun onu ifade eden deyimde tasviridir ki, bunu da neopozitivistler “protokol” deyimini adlandırmaktalar. Örneğin, “Tahta biti haşarattır”! Böylece, neopozitivizm objektif olgulardan değil, objektif hakikat gibi kabul gören mantıksal deyimlerden söz etmektedir. Onların varlığı bilinç ve nutukun mevcutluğu ile, yani insanın subjektif kabiliyeti ile belirlenir.

Neopozitivizm kesin bir biçimde verifikasyon ilkesine dayanmaktadır. Niketim 1929 yılında Viena Derneği değimin önemi verifikasyon metodu ile belirlenir şeklinde yaklaşım ortaya koymuştur. Ayer (1946) “Lisan, hakikat ve mantık” isimli eserinde kesin bir şekilde test edilmesi mümkün olmayan durum manasızdır sonucuna varmıştır. Ona göre durumun, aşağıdakilerden birine uygun olması gerekir:

1. Analitik olma (mantıksal açıdan hakiki veya yalan),
2. Ampirik test edilebilir olma,
3. Manasız olma, yani gerçek olmayan durum, psevdodurum olma.

Burada mantıksal pozitivistlerin kriterlerinin kendi kendini inkar ettiğini göstermekte de fayda olduğu kanaatindeyiz.

Verifikasyon ilkesi olguları mutlaklaştırmakla, onun bilimsel bilginin diğer unsurlarına yaklaşımda önceliğini aşırı derecede öne çıkarır! Diğer ifadeyle, mantıksal pozitivistlerin konseptine göre “... subjenin kavrama faaliyetini deforme etme etkisi dışında olan halis uygulama ve ona uygun olan uygulama lisanı mevcuttur. Bu lisanla ifade edilen deyim (tez) uygulamada doğrudan test edilir ve teoriye doğrudan bağlı değildir...” (Mirtinoviç, 1983: 62). Sonraki dönemlerde bu ilke kesin bir şekilde eleştiri odağı olmaya başlamıştır. Aynı zamanda bir çok sorular ortaya çıkmıştır: Örneğin, neden bilimin hiçde çoğu tesbitleri temel karakter taşı-

mamakta, yalnızca bazıları bu anlamda kabul edilmektedir? Onların seçimi hangi kriterlere dayanmaktadır? Onun evristik imkanları ve gnesolojik perspektifleri nasıldır? v.s.

Postpozitivizmin falsifikasyon kriterinin ise kısa içeriği aşağıdakilerden oluşur:

- Bilimde bilgi gibi kabul gören dünyayla ilgili tasavvurlar hakiki değil, zira öyle bir mekanizma yoktur ki, onların hakikiliğini tesbit edebilsin. Fakat, onların yalnız veya yanılma olduğunu belirlemeye imkan veren metodlar mevcuttur.
- Bilimde yalnızca o bilgiler hakikat kriterine uygun gelmektedir ki, falsifikasiya prosedürüne maruz kalabilirler.
- Bilimsel araştırma faaliyetinde “...Test ve yanırlar metodundan daha rasyonel prosedür mevcut değildir” (Popper, 1983: 268). Milyarlarca tesbit herhangi bir teorini ebedileştiremiyor. Ama, yalnızca bir inkar teorisini ortadan kaldırabilir.

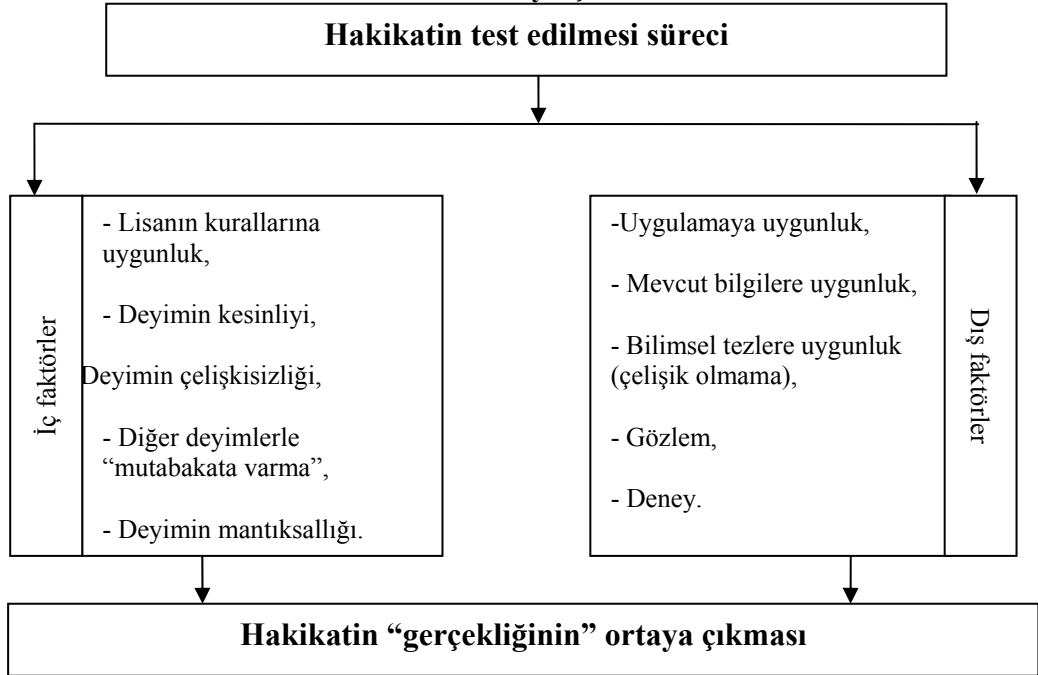
5. Hakikatin Test Edilmesi Prosedürü: Mevcut Durum

Tablo 1’de sunulduğu gibi bugün gerçekliğin test edilmesi süreci birbiriyle karşılıklı ilişki ve etkide olan faktörlerin genel sistem uygunluğu şeklinde yürütülmektedir. Yalnızca bu sınıftan olan yaklaşım tarzı çerçevesinde (adalet için göstermek gerekir ki, modern dönem “yalancı”nın çelişkinin oluşturduğu dönemden o kadar da ileriye gidememiştir) teorik ve ampirik tezlerin gerçekliği “ortaya çıkarılmaktadır”:

- Ampirik düzeyli deyim gerçekliği formel karakter taşımaktadır. Bu durumda gerçeklik diğer yönümlü yaklaşımlar veya farklı bakışlar çerçevesinde ileri sürülen deyimlerin uyumlu hale gelebilmesiyle belirlenir. Formel hakikiliğin bilimsel değerliliğini ifade eden tek şey eşanlamlılıktır.
- Teorik deyimlerin hakikiliği bir kural olarak, somut mahtıksal sistem çerçevesinde mantıksal sonuçların tüm kurallarına uymak ve hemin sistem içinde ileri sürülen diğer deyimlerle uyumlu hale gelmesi imkânları teminde belirlenir. Yine de, ortaya çıkarılan hakikilik formel karakter taşımaktadır. Ve daha fazla bu sistem çerçevesinde kendinin gerçek içeriğini veya içeriksizliğini ortaya koymaktadır.
- Teorik ve ampirik deyimlerin uyumu sorunu hem geleneksel yaklaşım çerçevesinde ve hem de onun dışında kavrama rahatsızlığı doğurur. Şöyle

ki, her iki deyimın uyumu, ilk önce, eğer deyimler çeşitli sistemler çerçevesinde söylenmişirse, ikincisi birisi bilimsel teoriye, diğeri hissi deneyime dayanmakla ileri sürülmüşlerse, o zaman nasıl ve hangi rasyonel yorumla elde edilebilir? Yukarıda gösterdiğimiz subjektif faktörün temel faaliyet alanı yalnızca tasvir ettiğimiz durumdur. Hesaba alsak ki, istenen halde gösterilenler arasında uyuma gelinir (tersi durumda ekonomik sistem mevcut olamazdı), demek sadece mutabakat sözkonusudur. Ekonomik hakikat = mutabakat! Böyle! Aynı zamanda gösterdiğimiz uyuma gelmede kullanılan mutabakatı taraflar arasında protokol veya iyi niyet mutabakatı gibi anlamak doğru değildir. Bizim ifade ettiğimiz mutabakat kavramının mana yükü doğrudan ve dolaylı olarak gerçeklikle açıklanır. Söz konusu olan genel idrak veya sosyal idrak sürecinin tekceden genele yükseliş yönümlü iç mantığıdır. Bireysel idrak düzeyinde oluşan hipotez genel sosyal bilgilerden yararlanmakla teoriye dönüşmektedir.

Tablo 1. Hakikatin Ortaya Çıkarılması Süreci

Bilgilere yaklaşımda genellikle toplumun “biat” ettikleri ve onunla sıkı temasta oluşan hipotez sonuç olarak teorik ve ampirik deyimlerin formel uyuma gelmesini, onların hakikilik derecesini ifade eden bir süreç halinde mevcuttur.

Sonuç

Araştırmalar göstermektedir ki, bilim tarihinde hakikatin aşkarlanması kriterleri kesintisiz olarak değişime maruz kalmış, hakikat→yanılma ikilisinin diyalektik tabiatının çeşitli tefsirlerinden kaynaklanan metodolojik çeşitlilik sorununun çözüm olanaklarına “öldürücü” etki yapmıştır. Genellikle, ‘sorunla ilgili tam şekilde mahiyet açıklaması mümkün mü?’ sorusuna ne analitik, nede olgusal paradigma kesin yanıt veremiyor veya yanıtı inandırıcı bir şekilde oluşturmakta zorluk çekmektedir. Hakikatin aşkarlanması kriterlerini kavramsal genelleme şeklinde Tablo 1’de sunduğumuz şema, bugün yaygın olarak kullanılmaktadır.

Biz bilinçli olarak, bazı kavramsal yaklaşımları (postmodernizm, postyapısalcılık v.s) araştırma sürecinin dışında tutmaktayız. Şöyle ki, örneğin, postmodern düşünce tarzı gerçek olanın değerlendirilmesi, genellikle gerçeklikle ilgili problematiğe yeteri kadar yüzeysel yaklaşmakla, eğer böyle söylemek uygunsa, zihniyette kaos yaratmaktadır. Postmodern için gerçek olan şey “her türlü şeydir”: arzu ve umut, kesin olmayan bilgi, hatta sanrı bile gerçek olarak kabul edilmektedir.

Gerçekliğe yaklaşımda sergilenen aşırı çoğulculuk ne epistemolojik sorunların (onlar zaten epistemolojini inkar etmektedirler) kavranmasına, ne de hakikati (gözükən şey gerçektir mi?) ortaya çıkarmaya değil, yalnızca pragmatik olanın değerlendirilmesine ve sonuç olarak bilginin sadece pragmatik düzlemde “toplanmasına” yöneltilmiştir.

Hakikatin aşkarlanması kriterlerinin gerçek karakter almasıyla (özellikle de ekonomik düzlemde) gerçekliğin uygun teşhisi arasında nedensellik bağılılığı mevcuttur:

- Ekonomik gerçekliğin uygun tasviri ve teşhisi – değişme sürecinin “şimdiki” zamanında ekonomik varlığın yapısı, davranışı ve faaliyetinin veya varlığın “misyonunun” hangi mahiyette karar tutacağına ortaya çıkarılmasıdır.
- Ekonomik gerçekliğin ontolojik düzeyleri (gerçeklik – ekonomik gerçekliğin ontolojik düzeylerinden birisidir) tümüyle göz önüne alınması gerekir. Olgusal düzeyi yalnızca ampirik olanla sınırlandırmak yalnışlıktır.
- Gerçekliğin uygun tasviri bakımından hem bireylerin, hem de yapı ve kurumların dinamiğinde ortaya çıkan değişikliklerin tefsirini verebilecek konsepte ihtiyaç vardır.

Bizim kanaatimize göre, yukarıda gösterilenler hesaba katılmadığı takdirde hakikati aşkarlamanın gerçek kriterlerini oluşturmak mümkün olmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aristotel (1983). Soç. V 4-ht. Moskova.

Ayer, A. J. (1946). Language, Truth and Logic. 2'nd ed.

Bayramov, E. (2007). İktisad elmi hekiket ahtarışında // *İktisad Elmleri: Nezeriyye ve Praktik Jurnalı*, No. 3-4.

Bekon, F. (1972). Noviy orqanon ili istinnie ykazaniya dlya istolkovaniya prirodu // v 2 t. Moskova.

Berkli, Dj. (1978). Soç. Moskova.

Dekart, R. (1950). Naçalo filosofii. Moskova.

Denisova, L. V. (1997). Usloviya istinnisti znaniy v proçesse razvitiya estestvennih nauk. Omsk.

Gadamer, H. G. (1991). Çto est istina // Logos, N 1.

Gegel G. V. F. (1993). Lekçii po filosofii istorii. SPB.

Gusserl, E. (1999). İdei k çistoy fenomenologii i fenomenolojiçeskoj filosofii. DİK, Moskova.

İsmayılov, R. (ed.), (2007). Atalar sözü ve meseleler. Bakı.

Kant, İ. (1965). Soç. v 6 t. Moskova.

Kun, T. (1977). Struktura nauçnih revolyuçiy. Moskova.

Lakatos, İ. (1995). Metodologiya nauçno-issledovatel'skix programm // Voprosi filosofii, N4.

Martınoviç, S. F. (1983). Fakt nauki i ego determinaçiya. Saratov.

Niçşe, F. (2003). Po tu storoni dobra i zla // İzbrannie proizvedeniya, SPB.

Popper K. (1983). Logika i post nauçnogo znaniya, Moskova.

Spinoza, B. (1957). İzbrannıe proizvedeniya. TT. 1-2, Moskova.